

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE MİSYONERLERİN KÜLTÜREL ALANDAKİ FAALİYETLERİ

Doç. Dr. Hüseyin CANYAŞ*

Dr. F. Orkunt CANYAŞ**

ÖZ: Bu çalışmada misyonerlerin Osmanlı döneminde başlayan faaliyetleri, özellikle eğitim ve öğretim bağlamında ve günümüze kadar gelen süreçte hukuki mevzuatlardaki değişimler dikkate alınmak suretiyle incelenmiştir. Misyonerler tarafından geçmişte kurulan yabancı okullar ve bu kapsamda yapılan faaliyetler; özellikle ülkemizde toplumun değer yargılarını etkileyerek yabancılaşma ve kimlik krizi gibi bazı olumsuz sonuçlara neden olmuştur. Misyonerlik faaliyetleri, Cumhuriyet döneminde kontrol altına alınmakla birlikte, dünyada Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle değişen siyasi dengelerin paralelinde arttığı için bu konuda bilinçli olunması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Misyonerlik, azınlık ve misyonerlik okulları, Osmanlı İmparatorluğu, Hıristiyanlık, eğitim.

The Cultural Activities of the Missionaries from the Ottomans to the Present Time

ABSTRACT: In this study, the activities of the missionaries that started in the Ottoman period, especially the ones in the educational and instructional contexts, until the present time, are studied by considering the changes in the laws. The minority/missionary schools founded by the missionaries in the past and the activities performed in this scope caused some negative consequences such as alienation and identity crisis by influencing the value judgments of the society, especially in our country. Although the missionary activities were kept under control in the Turkish Republic period, one must be aware of this issue, as the missionary activities in number have increased parallel to the change in the political equilibrium with the end of the cold war in the world.

* Doğu Akdeniz Üni. Eğt. Fak. huseyin.canyas@emu.edu.tr

** Ege Ordusu K.lığı Askeri Mahkemesi Hakimi, orkun_70@hotmail.com

Key Words: Missionary, minority/missionary schools, the Ottoman Empire, Christianity, education.

Giriş

Dinsel anlamda misyonerlik, ilk Havariler döneminden itibaren 19. yüzyıla kadar gelen evriminde, esas itibariyle İncil'i öğretmek, Hıristiyan olmayanları bu dine kazandırmak şeklinde algılanmıştır (Kocabaşoğlu 2000: 13-15). Misyonerlik tarihi ile uğraşanlar, bu faaliyetleri Havariler dönemi (MS.33-100), Kilise Kurucuları Dönemi (MS. 100-800), Ortaçağ Dönemi (800-1500), Reformasyon Dönemi (1500-1650), Reformasyon Sonrası Dönemi (1650-1793) olarak başlıca beş döneme ayırırlar ve Modern Misyonlar Dönemini de 1793 yılında Misyoner William Carey'in Hindistan'a ayak basmasıyla başlatırlar (Mason 1912: 317-325). Ancak kapitalizmin emperyalizm aşamasına dönüşmeye başlamasından itibaren, bu dönüşümde araçsal görev üstlenen mekanizmalardan en önemlisi, misyonerlik faaliyetleri ve misyonerlik örgütleri olduğundan, dinî faaliyetler olarak tanımlansa da bu faaliyetler çok uzun zamandan beri emperyalizmin uygulama araçlarından birisi olmuştur (Küçüköğlü 2005: 31). Misyonerlik örgütleri, buldukları ülkelerde sadece dinî amaçlı müesseseler olarak kalmamışlar, kendilerini görevlendiren ülke lehine olmak üzere ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları olan bir tür nüfuz etme işlevi görmüşlerdir. Bu amaçlarını gerçekleştirmede misyoner örgütlerinin en önemli araçlarından birisi de buldukları ülkelerde kurdukları okullar olmuştur (Kocabaşoğlu 2000: 21).

Misyoner okulları, Osmanlı Devleti'ni de önce sömürgeleştirme ve daha sonra da parçalara bölme yolunda, Batılı devletler tarafından en verimli şekilde kullanılmıştır (Korkmaz 1999: 91). Nitekim 1897 tarihli devletin resmî istatistiğinde gayrimüslim okullarının sayısı 6739 olarak tespit edilmiştir (Mutlu 2005: 375). Okul sayılarının arttığı 1913'te, Müslüman okulları da dahil olduğu hâlde bütün imparatorlukta okul sayısının 13018, öğretmen sayısının ise 21469 olduğu dikkate alındığında rakamın yüksekliği düşündürücüdür. Her ne kadar günümüzde ülkemiz açısından yabancı misyoner okulları diye bir sorun kalmamış gibi gözükse de zamanında misyonerlerin ve yabancı devletlerin okul kurmak için tercih ettikleri bölgeler, bugün de Türkiye Cumhuriyeti'ni meşgul eden siyasi gelişmelerin merkezinde bulunmaktadır (Sevinç 2007: 169). Bu yönüyle, misyonerlik faaliyetlerinin ve bu amaçla kurulan okulların geçmişteki etkilerinin günümüzde de devam ettiğini söylemek çok da yanlış olmayacaktır.

İşte bu nedenle yapılan bu çalışmada, misyonerlerin Osmanlı döneminde başlayan faaliyetleri, özellikle eğitim ve öğretim bağlamında ve günümüze kadarki süreçte hukuki mevzuatlardaki değişimler de dikkate

alınmak suretiyle incelenmeye çalışılacaktır. Giriş bölümünden sonraki ilk bölümde misyonerliğin tanımı ve tarihi, ikinci bölümde misyonerliğin amaçları ve kullanılan metotlara değinildikten sonra üçüncü bölümde Osmanlı döneminde misyoner faaliyetleri ile yabancı okulların durumu, dördüncü bölümde genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda misyoner faaliyetleri ve özeld yabancı okullara karşı almaya çalışıldığı önlemler incelenmeye çalışıldıktan sonra takip eden diğer bölümlerde sırasıyla Cumhuriyet döneminde bu konuda alınan önlemler ve mevcut hukuki duruma değinilerek sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Çalışma esnasında, Osmanlı döneminde kurulan azınlık okulları ile gerçek şahıslar tarafından kurulan diğer okullar da misyonerlik faaliyetleri kapsamında değerlendirildiğinden yabancı okul tanımı içinde kullanılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyonerlik Faaliyetlerinin Tarihi

Osmanlı İmparatorluğu'nda misyonerlik faaliyetlerinin geçmişi oldukça eskidir. Misyonerlik faaliyetleri Osmanlı topraklarında ilk olarak 1500'lü yıllarda Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa Krallığı arasında başlayan dostluğun neticesinde, Katolik Cizvit mezhebi faaliyetlerine müsaade edilmesiyle bağlantılı olarak görülmeye başlanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın bu müsaadesi, Avrupa'daki Osmanlı aleyhtarı ittifakın dikate alınarak Fransa'ya bazı ayrıcalıklar tanınması kaçınılmazlığının sonucunda olmuştur. Bu sayede Osmanlı Devleti'nde misyonerlik faaliyetlerini yapma fırsatını yakalayan ilk grup olan ve bu himayeden yararlanan Cizvit misyonerleri, Türk İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde teşkilatlanmışlardır. Katolik Cizvit misyonerler, siyaset olarak Fransa'ya, mezhep olarak koyu bir şekilde Papa'ya bağlı olmakla beraber, genelde Fransa'nın amaçlarına yönelik hareket etmişlerdir. Cizvitlerle birlikte Katolikliğin diğer tarikatları olan Fransiskan, Dominiken, Kapuçin ve Frerler de bu ayrıcalıkların sağladığı yararlarla Osmanlı Devleti'ne gelmeye başlamışlar ve çoğu kendi isimleriyle anılan St. Joseph, St. Michel, St. Louis ve Notre Dame de Sion gibi okullar açmışlardır. Katolik misyonerlerin açtıkları okulların yanı sıra imparatorluğun her yanına dağılmış olarak kurdukları hastane ve yetimhaneleri de vardı. Cizvitler'in ilk başta başlıca faaliyet gösterdikleri bölgeler İstanbul, İzmir, Halep, Suriye, Filistin, Mısır, Irak, Kıbrıs ve Orta Yunanistan olmuş ve bu faaliyet alanlarına Suriye ve Lübnan toprakları da katıldıktan sonra Maruniler ile Arap Alevisleri olarak bilinen Nusayriler üzerinde de yoğunlaşmışlardır (Sevinç 2007: 40-41).

İmparatorluk içinde faaliyet gösteren diğer bir Hıristiyan mezhebi de Protestanlıktır. Büyük ölçüde İngiltere tarafından desteklenen ancak daha sonra ABD ve Almanya'nın da destek verdiği Protestan misyonerler, özellikle Amerika'nın devreye girmesinden sonra imparatorluk içinde en güçlü misyoner teşkilatına sahip olmuşlardır.

Protestan misyoner örgütlerinin dünyayı kendi aralarında paylaşmalarında Osmanlı Devleti esas itibarıyla ABD'nin payına düşmüştür. 19. ve 20. yy.da Anadolu başta olmak üzere, Osmanlı topraklarında en etkili misyonerlik teşkilatı olan American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM ya da BOARD) 1810 yılında kurulmuştur. ABCFM, 1819 yılında Türk topraklarını programına almış ve 1820'de ilk Amerikan misyonu İzmir'de kurulmuştur. ABCFM Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerini 1870 yılına kadar tek başına, o yıldan sonra ise Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church'le (BFMPC) birlikte yürütmüştür (Güngör 1999: 20).

Sürekli ve genişleyerek devam eden kapitülasyon anlaşmaları ile birlikte, gerek azınlıklara önce Tanzimat Fermanı ve sonra Islahat Fermanı ile tanınan haklar ve gerekse Osmanlı Devleti'nin 18. ve 19. yüzyıllarda eğitim ve sağlık gibi sosyal alanlarda başta Anadolu olmak üzere, kendi toprakları üstünde bir türlü istediği reformları yapamaması, Osmanlı Devleti'ni misyonerlerin merkezi haline getirmiştir. Ancak bu noktada, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda artan misyonerlik faaliyetlerinin özellikle Şark Meselesi ile çok yakından bağlantılı olduğuna da dikkat çekmek gerekmektedir. Çünkü Osmanlıların Avrupa topraklarına ilk ayak bastıkları tarihten itibaren Avrupa devletleri açısından Şark Meselesi gündeme gelmiştir. Bu noktada şark meselesinin iki önemli safhaya ayrıldığını belirtmek yerinde olacaktır. Bunlardan ilki 1071-1683 yıllarını kapsayan ilk dönemdir. Bu ilk dönemde batılı devletler için şark meselesi;

- a. Türkleri Anadolu'ya sokmamak,
- b. Türkleri Anadolu'da durdurmak,
- c. Türklerin Rumeli'ye geçişini önlemek,
- d. İstanbul'un Türkler tarafından fethini engellemek,
- e. Türklerin Balkanlar üzerinden Avrupa içine ilerleyişine mani olmak şeklinde algılanmıştır.

1683-1920 yılları arasındaki ikinci dönemde ise;

- a. Balkanlardaki Hıristiyan milletlerini Osmanlı hakimiyetinden kurtarmak,

- b. İmparatorluk içinde yaşayan Hıristiyanlar için reform istemek ve onların lehine müdahalelerde bulunmak,
- c. Türkleri ve diğer Müslümanları Balkanlardan tamamen atmak,
- d. İstanbul'u Türklerin elinden almak şeklinde algılanmıştır (Korkmaz 1999: 89-90).

İşte bu süreç içerisinde Osmanlı İmparatorluğu içinde yürütülen misyonerlik faaliyetleri, yukarıda sıralanan amaçların elde edilmesi yolunda kullanılan en önemli araç olmuş, misyonerler de bu amaçlarına daha ziyade eğitim yoluyla ulaşmak istemişlerdir. Bu durumun hem hedeflenen amaç ile faaliyet arasındaki ilişkinin kendi doğasından ve hem de imparatorluğun kendi şartlarından kaynaklanan nedenleri vardır. Bunlardan ilki Batılılaşma çabaları içinde olan Osmanlı'nın gelişme metodu olarak eğitime önem vermeyi ön plana çıkarması, ikincisi ise eğitim konusunda imparatorluğun içinde bulunduğu yetersizlikler nedeniyle bu konuda halktan ve özellikle azınlıklardan gelen eğitim talepleridir. Bu nedenle çalışmamızın bu aşamasında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eğitim sistemi irdelendikten sonra yabancıların kurduğu misyoner okulları ve bu okulları kuran ülkeler bazında inceleme yapılacaktır.

Osmanlı döneminde faaliyet gösteren eğitim kurumlarını Türk Okulları, Azınlık Okulları ve Yabancı Okulları olarak üç kategoride ele almak mümkündür. 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Osmanlı eğitim sistemine yeni bir görünüm kazandırılmıştır. Nizamname ile öğretim kademeleri üç ana kategoride toplanmıştır. Bunlar ilköğretim, ortaöğretim ve yüksek öğretimdir. İlköğretim iki okul kademesinden oluşmaktadır. Bunlar "Mekteb-i İptidai" ve "Mekteb-i Rüştîye"dir. Ortaöğretim kademesinde Mekteb-i İdadi ve Mekteb-i Sultani bulunmaktadır. Yüksek öğretim alanındaki geleneksel nitelikli medreselerin yanında modern anlayışla açılan ilk yüksek öğretim kurumları da askerî ihtisas okullarıdır (Küçüköğlü 2005: 42-43)

Azınlık okulları ise, Osmanlı toplumunda yaşayan azınlıkların, kendi cemaatlerine bağlı olarak açtıkları okullardır. Bu okulların kuruluş izinleri çok eskilere dayanmaktadır. Fatih Sultan Mehmet, gayrimüslimlere geniş haklar vermiş ve bu haklarla kendi dinlerinde ve dillerinde eğitim ve öğretim yapabilmelerine imkân hazırlamıştır. Bu imkânları sağlamanın temelinde, Osmanlı toplumunda yaşayan azınlıkların Avrupa ile bağlarını kesmek ve onları kontrol altına almak düşüncesi yatmaktadır. Bu nedenle azınlıkların kendi toplumlarının eğitim ihtiyacının karşılanması, okullarının öğretmen ihtiyacının temini ve din adamı yetiştirilmesi gibi cemaatsel ihtiyaçları için okul açmalarına müsaade edilmiştir.

Yabancı okulların açılışlarına izin verilme sebebi ise, Osmanlı Devleti'nin çeşitli nedenlerle Osmanlı topraklarına gelerek iskân edilen yabancılara, hayatlarını devam ettirebilmelerini temin etmek için bazı hak ve imtiyazlar tanınması olmuştur. Ancak, tanınan bu hak ve imtiyazlar, daha sonra imparatorluğun güçsüz kaldığı dönemlerde resmî bir hakka dönüştürülmüştür. Başka bir ifadeyle, yabancı devlet mensupları, Osmanlı topraklarında ticaret yaparken, kendi dillerinde de ayin yapabilme ve kendi gelenek ve görenekleri yönünde hayatlarını devam ettirme izni almışlar, daha sonra bu izni, bir hak şeklinde okul açmaya kadar götürmüşlerdir. Kendilerine tanınan hakları fırsat bilen yabancılar, verilen bu imtiyazlarla küçük ibadet mekânlarını, kilise ve elçilik okulları resmî getirmişlerdir. Yabancı devletlerin, ülkenin her yanına dağılan okullarıyla ulaşmak istedikleri hedef; dinî niteliklerinin yanında, bu bölgelerde söz sahibi olmak ve ileride bu bölgelerde hâkimiyet kurmak idealidir. Yabancı okulların, bu yöndeki çalışmalarında iki önemli strateji uyguladıkları görülmüştür. Bunlardan birincisi azınlık okullarını kendi himaye ve güdülerine almak, ikincisi de kendi devlet okullarını, Osmanlı topraklarında hızla yaygınlaştırmak olmuştur (Vahapoğlu 1990: 73).

Osmanlı toprakları üzerinde siyasal emelleri nedeniyle en erken misyonerlik ve dolayısıyla okullaşma faaliyetlerine giren ülkelerden biri de Rusya'dır. 19. yüzyıl başlarında Napolyon'un Mısır'a saldırması ile Osmanlı Devleti Rusya ile yakınlaşmış ve bir savunma antlaşması imzalamıştır. Daha sonraki tarihlerde Rusya'nın Osmanlı siyasetindeki ağırlığı gittikçe artmış, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde, Babıali Sırp'ların siyasi varlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu gelişmenin ardından Rusya Devleti'nin ikinci başarısı, Osmanlı topraklarında papazlar yardımıyla yürüttüğü propaganda neticesinde Ortodoks Rumlar arasında ulusçuluk akımlarının yayılması ve sonunda bağımsız Yunanistan Devleti'nin kurulması olmuştur. Ancak Osmanlı-Rus ilişkilerinde dönüm noktası, Küçük Kaynarca Anlaşması ile olmuştur. Bu antlaşma ile Rusya, Fransa'nın Osmanlı coğrafyasında bulunan Katolikleri himaye etme iddiasına benzer bir şekilde, Ortodoks dünyasının hamiliğine soyunmuştur (Sarıcıoğlu 2001: 88). Islahat Fermanı'nın ilanından sonra ise Rusya, Ortodokslar ile ilgili dinî ve kültürel politikalarından vazgeçmemiş ve özellikle de Filistin bölgesinde hızlı bir faaliyet içerisine girmiştir (Mutlu 2005: 77-78). Nitekim 1902'de 87, 1905'de 6 okul ilavesi ile 93'e çıkan Rus okullarının sayısı, 1911'de karma sınıflar da ikiye bölünüp 9 ayrı kız okulu daha vücuda getirilerek 100'e yaklaşmıştır (Mutlu 2005: 89).

Islahat Fermanı'nın ilan edildiği 1856 tarihinde 10 civarında bulunan İngiliz okullarının sayısı ise, ileride ayrıntılı inceleyeceğimiz üzere, yerli ve yabancılar tarafından özel okul açılmasını düzene kavuşturmayı amaçlayan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesinin uygu-

lamaya konulduğu 1869 tarihinde 30'a ulaşmış, II. Abdülhamid'in tahta oturduğu 1876 tarihine kadar bu sayı ikiye katlanarak yaklaşık 50'yi bulmuştur. II. Abdülhamid devrinde ise 50 civarında bulunan okul sayısı, İngiliz okulların resmen tanındığı 15 Ocak 1903 tarihine kadar 95 rakamına ulaşmıştır. 1905 tarihinde ise Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren İngiliz misyoner okullarının sayısı 115 civarında olup bu okullarda 3400 kız, 3479 erkek ve 527'si karma olmak üzere 8677 öğrenci eğitim görmüştür. Bu öğrencileri yaklaşık 297 öğretmen (132 kadın, 165 erkek) eğitmiştir (Mutlu 2005: 266).

Osmanlı kaynaklarına göre doğrudan doğruya Amerikalı misyonerler tarafından tesis ve idare edilen okulların sayısı 1905 tarihinde 161 civarında olup bu sayıya Ermeniler tarafından idare edilen Protestan okulları dahil değildir (Mutlu 2005: 325). 1903 tarihinde Amerikan okullarının sayısı 266'ı iken (Şişman 1994: 67). Uygur Kocabaşoğlu'nun Amerikan belgelerinden istifade ile hazırlamış olduğu eserinde bu sayı 400'ün üzerinde görülmektedir (Kocabaşoğlu 2000: 221).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyonerliğin Amaçları ve Kullanılan Metotlar

XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın ilk çeyreği misyonerliğin altın çağı olmuştur. Misyonerliğin kabul görmüş amaçlarını; Hıristiyanlığı yaymak, buldukları ülkelerde o ülkenin aydınlarının eserlerine ve kültürlerine Hıristiyanlık unsurlarını sokmak ve gelişmiş Batı medeniyetini Hıristiyanlıkla aynı göstermek olarak saymak mümkündür. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için buldukları toplumların sosyo-ekonomik yapısını, politik sistemini bir sosyal analizi gibi tetkik eden misyonerler, hareket edecekleri ortamların, diğer bir ifadeyle sistemlerin mantığını anlamaya çalışırlar ve toplumun karakteristiğini belli eden derin sosyal gerilimleri ve ayrılıkları tespit ederler. Misyonerlerin öncelikle bilmesi gereken şey, üzerinde çalıştıkları toplumlardaki grupların ya da sınıfların birbirlerine karşı önyargılarının olup olmadığını tespit etmektir. Böyle bir ayrımın tespit edilmesi durumunda misyonerler zayıfın, güçsüzün, horlananın yanında yer almakta ve onlara her türlü yardımı yapıp hedef aldıkları otoriteye karşı onlarla birlikte mücadele etmektedirler (Küçüköğlü 2000: 42-43). Bu noktaya gelene kadar öncelikle toplum içinde göreceli olarak zayıf konumda bulunan veya farklı ırk ve dinden olan topluluklarla diyalog kurabilmek için onların sorunlarına eğilmek, otoriteye karşı mücadele eden birden fazla rakip grup arasındaki sorunları ortadan kaldırıp onları tek bir çatı altında toplayarak teşkilatlandırmak ve yönetim ile halk arasındaki uçurumu belirginleştirmek için alternatif kavramlar geliştirirken üzerlerinde çalışılan toplulukların kurtuluşlarının mevcut hakim gücü yıkmakla mümkün olacağı vurgulanarak onlara bu konuda cesaret vermek şeklinde sayılan süreçler izlenmektedir.

Yukarıda sayılan bu amaçlarını gerçekleştirmek için Osmanlı döneminde özellikle tespit ettikleri hedef kitle yararına okul, matbaa, kitap, hastane vb. modern kurumlar oluşturan misyonerler, iyi işleyen etkin bir sistem yardımıyla faaliyette buldukları ülkeye kendilerini gönderen ülkenin iktisadi-ticari çıkarlarının, siyasal-kültürel etki ve yayılmanın aracı olmuşlardır. Ancak sayılan bu kurumlardan en önemlisi, misyonerler tarafından kurulan okullar olmuştur. Bu okullardaki etkilemeyi iki boyutlu olarak ele almak mümkündür. Birinci boyut kültürel olup misyonerlerini gönderen her yabancı gücün kendi dilini yayması ve faaliyette bulunulan ülke içinde aracı gruplar oluşturulması için gerekliydi. İkinci boyut ise dinsel ve bilimseldi. Bu okulların ve kültürel kurumların, genellikle misyonerlerin eliyle yaygınlaştığı için dinî boyutu önem kazanırken, Batı bilgisi de Osmanlı İmparatorluğu'na bu okulların süzgecinden geçirilerek sokulmak isteniyordu .

Bu şekilde Osmanlı topraklarında yeni siyasi etki alanları oluşturmak ya da varolan etki alanlarını genişletmek isteyen emperyalist devletler, imparatorluğun çeşitli bölgelerindeki kültürel kurumlarının sayısını artırarak hem kendi etkinliklerini yaymayı kolaylaştıran bir kültürel çevre oluşturmayı ve hem de nüfuzlarının yayılmasında aracı olacak kişileri yetiştirmeyi amaçlıyorlardı. Ancak yabancı okulları, ilk bakışta soyut bir din propagandası yapmak için kurulmuş gözüksüklerinden, ekonomik ve kültürel sömürgeleştirme hareketi, zamanında imparatorluk yöneticileri tarafından gereği gibi kavranmadı (Demirtaş 1967: 108). Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda en önemli faaliyeti gösteren misyonerlik örgütü olan American Board'ı uzun süre yönetenlerden James L.Borton 1908'de ikinci meşrutiyetin ilan edildiği yıl yayımlanan "Türkiye'de Tan Vakti" adlı kitabında düşüncelerini şöyle aktarmaktaydı:

Türkiye'deki modern eğitim kurumları, bu ülkenin insanlarını yaşama, düşünce, âdet ve alışkanlıklarını yeniden biçimlendirmede önemli bir güçtür. Bu okullardan mezun erkek ve kadınlar bilgi isteyen mesleklerde olduğu gibi iş ve ticaretle de ön sıralarda yer almaktadırlar. Misyoner okullarının eski öğrencilerinin büyük bir kısmı şimdi Avrupa ve Amerika'nın varlıklı tüccar ve işadamlarıdır. Modern düşünceli bu insanlar aracılığıyla fabrikalarımızın ürünleri ve batının makineleri doğunun bu bölümüne artan oranda girebiliyor, bunun karşılığında Türkiye'nin ürünleri de bize ulaşabiliyor. Sık sık ifade edilmiş olduğu gibi Türkiye'deki Amerikan Kolejlerini kurmak ve desteklemek için Amerika'dan gönderilen paranın, bu ülkeyle artan ticaret sayesinde yüklü faiziyle birlikte fazlasıyla geri alındığını söylemek doğru olacaktır (Fettahoğlu 2001: 30).

Öte yandan Batılılar dinî propagandanın yanında, temsil ettikleri ülkelerin kültürünü, ticari ve siyasi nüfuzunu yerleştirmek suretiyle imparatorluğu oluşturan Türk unsurları içerisinde de bir seçkinler grubu oluşturma gayesini de taşıyorlar ve bu seçkinler grubunu kültürel ve siyasi

hedefleri uğruna kullandıkları gibi ticari amaçlarına da alet ediyorlardı (Barton 1908: 192-193). Bu konuda yabancı okulları, imparatorluğun özellikle Batıya bir pazar olarak açılmasında ve âdeta yarı sömürge bir konuma itilmesinde ve yabancı kültürünün oluşmasında önemli rol oynamışlardır. Batılı devletlerin desteklediği misyonerlik faaliyetleri, azınlık ve yabancı okulların işbirliği, yeni kurumlarla da desteklenerek Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri arttırılmak istenmiştir. Bu yüzden yabancılar, hemen her sahada, okullardan şirketlere kadar uzanan, birbirine bağlı bir seri kurumlar zinciri teşkil ettirmişlerdir. Bu kurumlar, Batı hayatının var edildiği kültür mekânları olmuşlar ve bu yolla eğitilen öğrencilere benimsetilmeye çalışılan amaçlar sindirilmek istenmiştir. Nitekim Fransız Maliye Bakanlığı müşaviri ve 1889 yılında Osmanlı Devleti'nde alacağı olan devletlerin Hesap Komisyonları Başkanı Daniel Ducoste alacaklılara hitaben;

Türkiye, ekonomik bakımdan tam bir perişanlık manzarası arz etmektedir. Türklerin öz varlıkları iki asırdan bu tarafa, sürekli şekilde imparatorluğun Türk olmayan unsurlarla meskun bölgelerine akmaktadır. Bu büyük bir avantaj teşkil eder. Zira imparatorluğun çekirdeği olan Anadolu, bu suretle her gün daha gayriktisadi şartlara mahkum olmaktadır. Şimdi, Türklerin borçlarının hızla gelişmekte olduğu bir dönem yaşanmaktadır. Ancak ortalama 25 yıl sonra bu borçlanmaların Osmanlı bünyesinde muhalifleri çıkacak ve gerek alacaklar, gerekse borçlar ve faizleri tehlike içine düşmüş olacaktır. O halde, Osmanlı maliyesi, ekonomisi ve servetleri hakkındaki kararlılığımızı müdafaa edebilecek Türk yöneticilere ihtiyacımız olacaktır. Ben bu yerli misyonerlerin, bizlerden ve siyasi ve benzeri baskılardan çok daha müspet sonuçlar vereceği kanaatindeyim.

demek suretiyle misyonerliğin Osmanlı topraklarını sömürge haline getirecek olan ekonomik, siyasi ve kültür sömürgeciliğini de gerçekleştirme arzusuna dikkat çekmiştir (Kırşehirlioğlu 1963: 78).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okulları ve Alınmaya Çalışılan Önlemler

Faaliyetleri ve varlıkları Orta Çağa kadar inen Katolik Fransız misyonerleri ile birlikte 19. yüzyılda Almanya, Avusturya, İngiltere, Amerika ve Rusya gibi önemli rakiplerin ortaya çıkması, millet sistemi toplum yapısına sahip olan Osmanlı Devlet düzenini sarsmaya başlamıştır. Açılan okullar vasıtasıyla Osmanlı tebaası üzerinden yoğun bir mezhep (din) propagandası başlamış ve bu mücadele giderek bahsi geçen devletler arasında bir nüfuz mücadelesine dönüşmüştür (Mutlu 2005: 17). İmparatorluğu mesken tutmuş olan Katolik misyonerlerin ilk başarısı, 1830'larda Ermenileri ana kiliseden kopartarak ayrı bir cemaat oluşturmalarıdır. Osmanlı "millet sistemi" ikinci yarayı da Protestan misyonerler

eliyle, 1850’de Protestan cemaatinin oluşturulması ile almıştır (Eryılmaz 1996: 129).

Yabancı okulların Osmanlı toplum sisteminde istikrarsızlık yaratmaya ve sömürgeci devletlerin nüfuz aracı haline gelmeye başlamasından sonra sorun olarak teşhis edilmiş ve yabancı okul kavramı Osmanlı Devlet yöneticilerinin gündemine girerek ve bir problem hâlini almıştır. Bundan sonra ise çeşitli düzenlemelerle yıkılışına kadar Osmanlı Devlet yöneticileri bu konuda sürekli tedbirler almaya çalışmışlardır.

Klasik devirlerde, gayrimüslimler tarafından kilise ve okul açılması, tamir edilmesi ferman ve fetva alma kısılcacında iken, 1856 tarihli İslahat Fermanı ile her milletin belli şartlar dahilinde okul açmaya izinli olduğu ve bu konuda kontrolün Maarif Meclisine ait olduğu ilan edilmiştir (Mutlu 2005: 19)

16 Haziran 1867 tarihinde kabul edilen “Teba’-i Ecnebiyyenin Emlâke Mutasarrıf Olmaları Hakkında Kanun” ile yabancılara mülk edinme hakkı verilmiştir (Mutlu 2005: 19-20). Özellikle Avrupa devletlerine mensup şahıslar çok sayıda emlak ve büyük miktarlarda arazi satın almaya başlamışlardır. Öte yandan Osmanlı Devleti, yerli ve yabancı devlet tebaası ve muhtelif mezheplere ait bütün manastırlar, okullar, hastaneler, eczaneler ve yetimhanelerin dışarıdan getirdikleri mallar için gümrük muafiyeti sağlayan bir nizamnameyi, 3 Mayıs 1865 tarihinde yayımlamıştır (Mutlu 2005: 22-23).

Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi’nin 1 Eylül 1869 tarihinde yürürlüğe girmesiyle birlikte hem yerli hem de yabancı okullarla ilgili pek çok yeni düzenlemeler getirilmiştir. Konumuz açısından bu nizamnamede en önemli unsur, gayrimüslim okullarının (özellikle yabancı özel okullar) açılışını bir düzene kavuşturmayı hedefleyen 129. maddedir. Bu madde ile, 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde başlayıp gittikçe hızını artıran modern misyoner faaliyetlerinin ayrılmaz bir unsuru olan yabancı okulları ve yerli gayrimüslimler tarafından açılan özel okullar, kontrol altına alınmak istenmiştir. Özel okulları kontrol altına almayı amaçlayan 1869 tarihli Maarif Nizamnamesi’nin 129. maddesi, muhteva bakımından üç ana şart ortaya koymaktadır. Burada;

a. Özel okullar; cemaatler, Osmanlı tebaası şahıslar veya yabancılar tarafından ücretli-ücretsiz olarak tesis edilen okullar şeklinde tarif edilmiş ve bu okulların masraflarının müesseseleri tarafından ya da bağlı oldukları vakıflarca karşılanması hükmü getirilmiştir.

b. Osmanlı Devleti’nde bu tip okulların tesisi için öncelikle öğretmenlerin elinde Maarif Nezareti tarafından veyahut mahallî maarif idaresinden verilmiş diploma bulunması, ikinci olarak bu okullarda adaba

ve politikaya aykırı ders okutturulmaması için ders cetveli ve kitapların Maarif Nezareti veyahut mahallî maarif idaresinden tasdik edilmesi şartı koşulmuştur.

c. Ruhsat verme yetkisi vilayet maarif idaresi, vilayet valisi, İstanbul'da ise Maarif Nezareti'ne verilmiştir.

Yukarıda bahsedilen şartlar yerine getirilmedikçe özel okul açılmasına ve devamına ruhsat verilmeyeceği, aksi davranışlarda okulların kapatılacağı bu madde ile kayıt altına alınmıştır. Açılan bu özel okullarda istihdam edilecek öğretmenlerin ellerindeki diplomalarını maarif idaresine tasdik ettirmeleri şart koşulmuştur (Vahapoğlu 1990: 82-83).

Ancak yukarıda getirilen düzenlemelerin bir yararı olmadığından, II. Abdülhamit Devri'nde padişah 129. maddeye yeni bir şekil verdirmek ihtiyacını duymuştur. Buna göre, 30 Aralık 1891 tarihli irade ile 129. maddeye istinaden açılacak okullara irade alma mecburiyeti getirilmiştir. Bu düzenleme ile;

a. Yabancı ve gayrimüslim okullarının açılışının ruhsata bağlanması,

b. Gayrimüslim okullarında Türkçe derslerinin okutulması,

c. Mecburi ders olarak okutulacak Türkçenin, Türkçe bilen öğretmen azlığı nedeniyle şimdilik sadece kasabalarda bulunan rüştiyelerde okutulması ve bunun yaygınlaştırılması,

d. Bütün okul programları ve ders kitaplarının maarif müdürleri tarafından incelenerek tasdik olunacağı,

e. Yabancılar tarafından vücuda getirilecek okulların irade-i seniyye almaları ve devletin koyacağı bütün şartlara riayetle teftişlerinde zorluk göstermeyeceklerine dair taahhütname vermeleri,

f. Hıristiyan azınlıklar tarafından okul açılacağı vakit o bölgede yeterli nüfusun bulunup bulunmadığının araştırılması gibi önlemler getirilerek bu okullar kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde ise çıkarılan 1912 tarihli Nizamname ile İlköğretim ile ilgili daireler yeniden şekillendirilerek yabancı okulların faaliyetlerine çekidüzen verilmek istenmiştir. Buna göre teftiş şubesinin görevleri:

a. Umumi ve hususi ilköğretim teftişi işlerine bakmak,

b. Vilayet maarif müdür ve İlköğretim müfettişlerinin ilköğretime ait gönderecekleri raporları incelemek,

c. Özel ilköğretim okullarına verilecek mükâfat ve yapılacak yardımlar hakkında fikir beyan etmek olarak belirlenmiş iken, 1914 tarihli ve Maarif Teşkilatı dairelerini düzenleyen ikinci bir nizamname ile yeni bir daire teşkil edilmiştir. Buna göre kurulan yeni dairenin görevi:

(1) Bütün okullar ile memurlar ve öğretmenlerin durumlarını ve eğitimin işleyişini teftiş etmek,

(2) Maarif müdürleriyle vilayet müfettişlerinin mesaisini takip ve bunların teftiş raporlarını incelemek üzere bir teftiş heyeti teşkil etmek,

(3) Yabancı ve özel okullara ait bütün diğer işleri takip etmek şeklinde belirlenmiştir.

Osmanlı Devleti 9 Eylül 1914 tarihinde bir nota ile, 1 Ekim 1914 tarihinden geçerli olmak üzere bütün kapitülasyonların ilga edildiğini yabancı devletlere bildirmiş ve getirilen yeni düzenlemelerle Osmanlı Devleti sınırları içerisinde faaliyet gösteren cemiyet, şirket ve hayır kurumlarının müessese açmaları zorlaştırılarak yalnızca şahıslara sınırlı olarak okul açma yetkisi verilmiştir (Mutlu 2005: 33-34).

Maarif Nezareti kapitülasyonların ilgasından hemen sonra özel okullarla ilgili yeni bir düzenleme için çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmalar sonucunda 69 maddelik bir nizamname layihası hazırlanmış, 22 Eylül 1915 tarihinde 46 madde hâlinde yürürlüğe konulmuştur. Bu nizamname ile yetersizliği birçok kereler ortaya çıkan Maarif Nizamnamesi'nin 129. Maddesi genişletilmiştir. Böylelikle devletin hem yerli özel okulları ve hem de yabancı okulları kontrol altına alması amaçlanmıştır (Mutlu 2005: 41).

Düzenlemenin birinci kısmı özel okullar ile ilgili umumi hükümler içermektedir. Konumuz açısından önemli olan bu hükümlere göre:

a. Özel okullar, masrafları fertler, hükümetçe tanınmış cemiyet ve şirketler tarafından karşılanan veya açılan okullar olarak tanımlanmış; bir veya birkaç lisan, fen ve sanat tahsiline mahsus olarak açılan dershanelerin de özel okul olarak kabul edileceği belirtilmiştir;

b. Yabancı cemaat, cemiyet ve şirketlerin kendi adlarına veyahut muvazaa yoluyla okul açmaları yasaklanmış;

c. Hükümetçe tanınmış yerli cemaatler tarafından açılan okullara, o cemaate mensup nüfusun sakin oldukları yerlerde büyüklük ve inşaları açısından ihtiyaçtan fazla olmama şartı getirilmiştir;

d. Yabancılara, okul açabilmek için okul açacakları yerlerde bağlı oldukları devlet tebaasından okula ihtiyaç gösterecek sayıda nüfusun olması, okul açacak devletin ülkesinde Osmanlı tebaasının okul açmasına

kanunen müsaade edilmesi ve üçüncü maddedeki şartları haiz olması şartı getirilmiştir;

e. Türkçeden başka lisanla eğitim veren özel okullarda, Türkçe, Osmanlı Tarih ve Coğrafyasının mecburi olduğu hükmü getirilmiştir;

f. Yerli cemaat, cemiyet, fertler ve şirketler tarafından açılan özel okullarda, Maarif Nezaretinden ruhsat alınmadıkça yabancılardan müdür, müdire, öğretmen ve yardımcı istihdam edilemeyeceği belirtilmiştir;

g. Özel okulların buldukları mahallerin en büyük mülkiye memurları, maarif müdür ve müfettişlerinin teftişine tabi oldukları belirtilmiştir;

ğ. Özel okulların açılması için ruhsat almak zorunluluğu getirilmiştir;

h. Özel okullardan verilen diplomaların, mahallî maarif idarelerine tasdik ettirilmez ise resmîyeti olmayacağı; eğitimi Türkçe dışında bir dil ile olan özel okullarda diplomaların iki sütun üzerine tertip olunarak bir sütunun Türkçe, diğer sütunun da eğitim dili ile olacağı kararlaştırılmıştır (Mutlu 2005: 42-43).

Bu düzenlemeye dayanarak Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı sırasında düşman devletlere ait birçok okullara el koymuş, ancak savaştan mağlup çıktığı için de bu talimatnamenin tam olarak uygulanmasına fırsat bulamamıştır.

1870 tarihinden itibaren Osmanlı devlet yöneticilerinin, yabancı okulların kuruluş gayeleri ve amaçlarına yönelik yeterli fikirlerinin oluştuğu, alınmaya çalışılan tedbirlerden görülmekle birlikte Tanzimat ve Islahat fermanları ile cemaatlerin kazandığı yeni haklar, misyonerler tarafından sonuna kadar kullanıldığından, hukuki sınırlamalar yöneticilerin bu konuda daha radikal tedbirler almasını güçleştirmiştir. Öte yandan hem yabancı sefaretlerin himaye politikaları nedeniyle yöneticilerin açılan okullara müdahale etmemeleri ve hem de yerli gayrimüslimlerin okullarını kapitülasyonlardan istifadeyle yabancı bir devletin himayesine terk etmeleri nedeniyle, bu okulların sayısının hızla artışı önlemek mümkün olmamıştır. Her ne kadar II. Abdülhamit devrinde titizlikle uygulanmaya çalışılan “Müslümanların bu okullara devamının engellenmesi” kuralı, Müslüman tebaayı yabancı okulların tesirinden korumuş ise de, yöneticilerin geç farkına vardıkları asıl gerçek, misyonerlerin ilk keşif gezilerinin ardından Müslüman tebaaya tesir edemeyeceklerini görerek, imparatorluğun diğer unsurlarına (Ermeni, Rum, Dürzi, Nusayri, Maruni, Nusturi vb.) yöneldikleri gerçeği olmuştur (Mutlu 2005: 374).

Misyonerlik Faaliyetlerinin Hukuksal Arka Planı ve Cumhuriyet Döneminden Günümüze Yabancı Okullar Açısından Mevcut Durum

Günümüzde misyonerlik faaliyetleri açısından mevcut hukuki durum özellikle uygulama alanında tartışmalıdır. Bunun sebebi Avrupa Birliği'ne giriş süreci içinde bazı kavramların yorumlanışının farklılık göstermesi ve bir açıdan da iç hukukta bağlayıcılığı olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararlarıdır.

Ancak tarihsel açıdan konuya giriş yapmak gerekirse; 'Din ve Vicdan hürriyeti' ilk kez 12 Haziran 1776 tarihinde 'Virginia Haklar' bildirisinde yer almış, daha sonra 1789 "Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nin 10. ve 11. maddelerine girmiş ve en açık biçimiyle ise "BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 18. maddesinde daha net ve detaylı bir biçimde zikredilmiştir (Ünal 1999: 206). Bu anlamda "Din ve vicdan hürriyeti", kişinin istediği din seçmesini, hiçbir zorlama ve müdahaleye maruz kalmadan onu uygulamasını, başkalarına inandığı dinî tebliğ etme ve bunları temin için serbestçe örgütlenmeyi ifade etmektedir. Dolayısıyla misyonerliğin bir boyutu da "Din ve Vicdan Özgürlüğü" bağlamında ele alınmaktadır (Yılmaz 2005: 196).

Dinî inanç özgürlüğü Anayasa'mızın 24. maddesinde; "Herkes vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir" şeklinde düzenlenmiştir. Yine aynı maddenin 2. fıkrasında yer alan 14. maddesindeki yasaklayıcı hükümlere aykırı olmamak kaydıyla ibadet, dinî ayin ve törenler düzenlemek serbesttir. Ancak bu serbestlik yine anayasanın 14. maddesinin 1. bendinde yer alan; "Anayasa'da yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılmaz" hükmü ile sınırlandırılmıştır. Buna göre Anayasa'mızın 13. maddesinde; "Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasa'nın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasa'nın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve Laik Cumhuriyet'in gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz" şeklinde düzenlenen hüküm ile de sınırlandırmanın çerçevesi belirlenmiştir.

Görüldüğü gibi ülkemizde yaşayan her inanca mensup kişilerin kendilerine ait mabetlerinde, Lozan Antlaşması ve Anayasa'mızın 24. maddesi ile teminat altına alınan "din ve vicdan özgürlüğü" çerçevesinde serbestçe dinî ayin ve ibadetlerini gerçekleştirmek hakları mevcuttur.

Öte yandan 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanununun Tatbik Suretini Gösterir Nizamname'nin 3. maddesinde; "Mabetler her din ve mezhebin ibadetine mahsus ve usule muvafık olarak

teessüs etmiş olan kapalı mahaller” olarak tanımlanmaktadır. Ancak 3194 sayılı İmar Kanunu’na göre ibadet yerlerinin gelişigüzel yapılması mümkün olmayıp, ibadet yerlerinin imar planında ayrılan ve İmar Kanunu Yönetmeliği’nin Ek-1. maddesine göre “Dinî tesis alanları” olarak belirlenen yerlere yapılması gerekmektedir. Ayrıca, ibadet yerlerinin açılmasında bölgenin veya beldenin ihtiyacı ile yerleşik cemaatin bulunması unsurunun aranması önem arz etmektedir. Öte yandan ibadet yapılacak yer kat mülkiyeti esasına bağlı bir yapı içerisinde ayrılmak isteniyorsa, o takdirde 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu’na göre, binada müştereken kullanılan ve bina planında öngörülen yerlerde açılması ve kat maliklerinin noter tasdikli rızalarının alınması ile binanın imar planında değişiklik yapılması gerekmektedir. İmar planında mesken vb. olarak ayrılan müstakil yapıların kilise, ibadet yeri olarak kullanılması için İmar Planında değişiklik yapılması da gerekmektedir. Öte yandan 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu’nun 11. maddesinin (c) bendinde yer alan “İl sınırları içinde huzur ve güvenliğin, kişi dokunulmazlığının, tasarrufa müteallik emniyetin ve önleyici kolluk yetkisi valinin görevlerindedir. “Bunları sağlamak için vali gereken karar ve tedbirleri alır...” hükmü gereğince, bu faaliyetler kapsamında eğer misyonerlik faaliyetleri halkın huzur ve güvenliği açısından sakıncalı bulunursa, bu konuda tedbirler almak hususunda il valiliğinin yetkileri bulunduğu belirtilmiştir.

2005 yılından önce yürürlükte bulunan 765 sayılı TCK zamanında ülkemizde yerleşik bulunan değişik dinlere mensup kişiler için yapılmış özel kutsiyeti haiz mabetler veya ayin icrasına mahsus mahaller haricinde mezhebî merasim icrası, yine umuma açık olan meydanlarda, yollarda dinî ve gayri dinî işlere müteallik alaylar tertibi, TCK’nin 529. maddesine göre suç teşkil etmekteyken, herhangi bir dine mensup kişi veya kişilerce umuma açık yerlerde dağıtılan kitap, dergi, broşür, video kaseti, CD, disket, teyp kaseti gibi materyallerin dağıtılması ile ilgili olarak; “yetkili merciden ruhsat almaya bağlı olan ahvalde ruhsat almaksızın umumi mahalde veya umumun görebileceği yerlerde matbu evrak veya resim yahut el ile yazılmış evrak satılması veya dağıtılmasına” ceza öngören TCK’nin 534. maddesine göre işlem yapılmaktaydı. Fakat 01.06.2005 tarihinden sonra yürürlüğe giren 5237 sayılı TCK ile daha farklı düzenlemeler getirilmiş olup, önceki kanun zamanında suç sayılan bu tip fiillere karşı daha ılımlı yaptırımlar yürürlüğe sokulmuştur. Hâlen yürürlükte olan TCK’ye göre; hangi dine mensup olursa olsun ibadethanelere zarar veren kişiler TCK’nin 153. maddesine göre, hangi inanişe mensup olursa olsun dinî değerleri aşağılayan kimseler aynı kanunun 216. maddesine göre cezalandırılırken, yine hangi dine mensup olursa olsun din adamlarının halkı kanunlara karşı itaatsizliğe sevk etmesi de ayrı bir suç olarak aynı kanunun 219. maddesinde yaptırım altına alınmıştır.

Diğer taraftan, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 9. maddesine göre; "herkes düşünce din ve vicdan özgürlüğü hakkına sahiptir." Bu hak, din ya da inancını değiştirme, tek başına ya da topluluk hâlinde, aleni ya da gizli olarak ibadet, öğretim, uygulama ve yaşama biçiminde açığa vurma özgürlüğünü de beraberinde getirmekte olup yine aynı maddeye göre, "Kişilerin din ve vicdan özgürlüğü ancak kamu güvenliğinin, kamu düzeninin korunması, genel sağlık ve genel ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla, hukukun öngördüğü ve demokratik bir toplumda gerekli sınırlamalara tabi tutulabilir." demek suretiyle sınırlamaların genel çerçevesi çizilmektedir.

Ayrıca sözleşmeye taraf devletlerin, başkalarının düşünce, din ve vicdan özgürlüklerine saygı ilkesiyle bağdaşmayacak bazı tutum ve davranışları yasaklayabileceği yönünde AİHM'nin görüşleri de bulunmaktadır. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Yunanistan'daki bir hadiseye istinaden, din ve vicdan özgürlüğü bağlamında davet yaptığını iddia eden kimseleri proselitizm (bir dinden başka bir dine geçme hareketi) yapmakla itham etmiş ve bu kimseleri haklı bulmamıştır. AİHM din değiştirmeye davet etmeyi suç sayan Yunanistan'ı bu hâliyle mahkum ederken bu konuda oldukça net bazı kriterler de ortaya koymuştur. Buna göre; "Bir mezhebe yeni üyeler kazanmak için mal ya da toplumsal avantajlar önermek ya da ihtiyaç içerisindeki insanlar üzerinde yolsuz bir baskı uygulamak ya da beyin yıkamak gibi yolsuz araçlara başvurulmadıkça din değiştirmeye davet etmenin düşünce, vicdan ve din hürriyeti kapsamında yer aldığını belirtmiştir. (Protestanlar Raporu 2005) Burada yapılan tespitler konumuz açısından çok önemlidir. Zira misyoner teşkilatları da sosyal ve siyasal yapının elverişli olduğu yerlerde doğrudan misyonerler eliyle (Yılmaz 2005: 197), elverişli olmayan yerlerde ise uluslararası yardım kuruluşu, sağlık ekibi ve özellikle eğitim gibi alanlarda faaliyet göstermektedirler.

Görüldüğü gibi misyonerlik faaliyetleri, mevzuatın dışına çıkması durumunda kamu düzeninin korunması esas alınarak sınırlandırılmakta veya suç unsuru teşkil etmesi hâlinde gerekli yasal işlemler yapılmaktadır.

Yabancı okulları konusunda ise durum daha nettir. Cumhuriyet döneminde, kapatılan okulların durumları yeniden ele alınarak 30.08.1922 tarih ve 1718 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile faaliyetlerine izin verilmiştir (Vahapoğlu 1990: 163) . Ancak ek tesis ilave ve yeni okul açılması kararlaştırılmıştır. 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile öğretim birleştirilmiş ve ülkedeki bütün okullar Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. Bu uygulamalar, varlıkları Lozan Antlaşması'na ekli mektuplarla -Türk kanunlarına uymaları ve dinî telkinde bulunmamaları kaydıyla- tanınan yabancı okullar üzerinde de uygulan-

mıştır. Tam hükümlerlik haklarını eğitim ve öğretim alanında da kullanan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı özel öğretim kurumları olarak çalışmalarını sürdüren yabancı okulların denetim ve kontrollerini sağlamak için yeni düzenlemeler getirmiştir. Buna göre; bu okulların binalarını onaramamaları, genişletmemeleri, yeniden okul açamamaları gibi kısıtlamaların yanında, kitap ve programları ile yönetici ve öğretmenlerinin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından denetlenmesi bu dönemdeki uygulamalardandır. Ayrıca milli kültürün korunması gayesiyle Türkçenin, Türk tarih ve coğrafyası ile yurt bilgisi derslerinin Türkçe olarak Türk öğretmenler tarafından okutulması mecburiyetinin getirilmesi, Türk öğretmenlerin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından atanması, yabancı müdür yanında bir Türk müdür yardımcısının bulunması zorunluluğu dikkate değer düzenlemelerdir. Esasında bu düzenlemelerin I. Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki hükümetleri tarafından alınan ancak dönemin şartları gereği uygulanamayan tedbirlere benzemesi bu konuda yönetici kademelerin düşünsel sürekliliğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Aynı bağlamda Cumhuriyet hükümetleri, yabancı okullara giden Türk çocuklarının eğitiminden endişe duyduğu için 23 Mart 1931'de 1778 sayılı kanunu yürürlüğe sokmuştur. Türk çocuklarının milliyetçilik bilinciyle yetiştirilmesi amacını güden kanunun 1. maddesi "Türkiye'de ilk tahsillerini yapmak üzere mektebe gidecek Türk vatandaşı çocuklar, bundan böyle, bu tahsilleri için ancak Türk mekteplerine girebilirler" hükmünü getiriyordu. Kanunun yürürlüğe girmesi üzerine çok sayıda yabancı ilkokul, öğrencisi olmadığı için kapanmak zorunda kalmıştır (Tozlu 1991).

1935'te Milli Eğitim Bakanlığınca yayımlanan Yabancı Okullar Yönergesi'yle Türkçenin öğretilmesi, yabancı okullara ilişkin öğretim programlarının ve ders kitaplarının bir komisyonca incelenmesi, Türkçe kitaplarının Türk okulları için bastırılanlarla aynı olması, Türkçe derslerini Türk öğretmenlerinin vermesi, tarih ve coğrafya derslerinin de Türkçe olarak ve Türk öğretmenlerce okutulması gibi çok önemli esaslar getirilmiştir (Mülayim 1993: 396) Aynı şekilde 1935'te yürürlüğe giren 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile azınlık okulları vakıflarının başka bir amaç için kullanılması yasaklanmış, 1955'te çıkarılan 6581 sayılı Azınlık Okulları Türkçe ve Türkçe Kültür Dersleri Öğretmenleri Hakkında Kanun ile bu okullardaki Türkçe ve genel kültür derslerinin Milli Eğitim Bakanlığınca tayin edilen öğretmenler tarafından okutulması hukuki güvenceye alınmıştır. Azınlık ve yabancı okullarla ilgili faaliyetler, 18 Haziran 1965'te çıkarılan 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu ile yeniden düzenlenmiştir. Bu kanun 1. maddesinde, yabancı uyruklu gerçek ve tüzel kişiler adına Türkiye'de öğretim kurumu açılmayacağı hükmü-

nü getirmiş ve 5.i maddesinde ise; yabancı gerçek ve tüzel kişiler tarafından ancak yükseköğretim hariç olmak üzere, sadece yabancı uyruklu öğrencilerin devam edebileceği milletlerarası öğretim kurumlarının Bakanlar Kurulunun izniyle açılacağı hüküm altına alınmıştır. Bu noktada günümüzde yabancı okullar açısından mevcut hukuki durumun Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan uygulamalara nazaran daha müsahamalı olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Türkiye'nin coğrafi konumu, Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bir alanda yer alması, zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarına sahip olması, dünyanın değişik medeniyet ve kültürlerine ev sahipliği yapmış bir bölgesinde bulunması, yüzyıllardan beri çeşitli tehditlere maruz kalmasına vesile teşkil etmektedir. Bölgede menfaati olan ve dolayısıyla Türkiye'nin güçlenmesini istemeyen çevreler tarafından her yol denenecek ülkemize yönelik örtülü ve sinsice yürütülen pek çok faaliyetin sürdürüldüğü bilinmektedir.

Cumhuriyet döneminde misyonerlerin faaliyetleri yasaklanmakla birlikte, II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin izlediği tarafsızlık politikasının sona ermesi ile ülkemizin NATO ve Batı Bloku içerisinde yer alması, Türkiye'nin 1961'de Ankara Antlaşması'nı imzalaması ve Avrupa ülkeleri ile ticari ve siyasi ilişkilerin artması sonucunda, misyonerler de yeniden faaliyetlerini arttırmışlardır. 1960'lardan bu yana dünyadaki siyasal ve ideolojik gelişmelere paralel olarak, barış, toplumsal ahenk, endüstriyel ilişkilerin insancillaştırılması, renkli ırkların özgürleştirilmesi gibi laik ve çağdaş amaçlar da misyonerliğin kapsamı içine girmiştir (Scott 1975: 15-18). Zira Soğuk Savaş esnasında dünya siyasetinin değişen dinî, siyasi ve sosyo-kültürel şartları misyoner örgütlerini yeni tedbirler almaya zorlamıştır. Bu doğrultuda, özellikle 1950'li ve 1960'lı yıllarda, Üçüncü Dünya ülkelerinde başlayan bağımsızlık hareketleri misyonerlik faaliyetlerini zorlaştırdı, Kilisenin birliğini göstermek, dünya çapında misyonerlik faaliyetlerini bütün mezhepleri içine alacak şekilde desteklemek amacıyla, 1961'de Yeni Delhi'de yapılan toplantıda "Dünya Kiliseler Konseyi" kurulmuştur. Bu konseyde alınan kararlar gereğince "Hıristiyanlığın yayılması için bir yere kilise yapmak kalıcı ve isabetli bir yol değildir. Orada asıl kalıcı olan Hıristiyanlığın, o toplum kültürü içerisine nüfuz etmesidir. Yoksa Müslümanları vaftiz etmek için boş yere çalışıp durmayın. Onlara Hıristiyan âdetlerini, bayramlarını, kültürünü ve ahlakını aşılama çalışmak en avantajlı yoldur" (Scott 1975: 15-18) demek suretiyle misyonerlere yeni hedefler gösterilmiş ve "karakter inşası" önem kazanmıştır (Turan 2002: 22). Böylece misyonerlik çalışmaları şekil değiştirmiş ve insanları Hıristiyan yapmak amacından daha önemli ve etkili olmak üzere, onları Hıristiyan kültürünü benim-

semiş, bu bakış açısıyla hayata bakan bireyler haline getirmek ve bu sayede o ülkede emperyalist emellerin gerçekleştirilmesini sağlayacak bir ortamın yaratılması zeminine kaymıştır. Buna göre Hıristiyan misyonunun propagandacıları artık doğrudan doğruya Hıristiyanlığı yayma yerine, önce bir kültür tahribatı yapmayı tercih etmektedir.

Bu bağlamda misyonerlerin yeni hareket alanları şu şekilde sıralanabilir:

a. Üzerinde çalıştıkları ülkelerdeki geri kalmışlık konusunda araştırmalar yaptırarak Batı için gelişme yardımı projeleri gerçekleştirmek;

b. Sosyal ve etnik karışıklık olan ülkeler için “Özgürleştirme” ve “Devrim” teolojileri üretmek;

c. Dünya çapında “Ekoloji” çalışması ve “Ekoloji Teolojisi” gerçekleştirmek ve bu çerçevede dünyanın her tarafındaki “Çevreci” derneklerle irtibat sağlanarak organizasyonlara iştirak etmek, projeler geliştirmek ve projelere finansman konularında faaliyette bulunmak;

d. Aile planlaması konusunda çalışmalar ve yardımlar sağlamak;

e. Barış Dernekleri adı altında faaliyet yapmak;

f. Maddi yardımlarda bulunmak;

g. Dünyadaki birçok Hıristiyan radyo, televizyon ve basın derneğinin oluşturduğu “Hıristiyanlık İletişimi Dünya Birliği” ve 1975’te kurulan “Hıristiyan Edebiyatı Geliştirme Kurumu” adları altında dünya çapında bir taraftan iletişim araçları ve edebiyat vasıtası ile kendi değer yargılarını aktarırken diğer taraftan konuyla ilgili gelişmeleri takip etmek;

ğ. “Dünya Hıristiyanlık Eğitim Konseyi” (WCCE) adı altında örgütlenerek eğitim alanında yapılan çalışanları koordine etmek;

h. Buldukları ülkelerde özel hastaneler ve klinikler kurarak tıbbi hizmeti ön plana çıkarmak (İnandı 1996: 37).

Soğuk Savaş’ın 1989 yılında bitmesi üzerine değişen yeni şartları görüşmek için 1991 yılında Avustralya’nın Canberra kentinde yapılan Dünya Kiliseler Konseyi’nde ise tam entegrasyonu gerçekleştiren kiliselerin ortak çalışma alanları tespit edilmiştir. Buna göre:

a. Kilise adalet için savaşmalı, barışı ve evangelizasyonu (Hıristiyanlaştırmak) gerçekleştirebilmek için “özgürlük hareketleri” desteklenmelidir;

b. Mezhep problemleri gündeme getirilmeden Protestan, Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasında sürdürülen diyalog ve ortak çalışma ile elde

edilen somut faydalar göz önünde bulundurularak, ilişki aralıksız olarak devam ettirilmelidir;

c. Çoğulculuk, sosyokültürel hareketler, diyalog konuları işlenerek kilisenin direkt olarak ulaşamadığı yerlere girebilmesi sağlanmalıdır (Küçüköğlü 2005: 46) şeklinde kararlar alınmıştır.

Görüldüğü gibi gittikleri toplumları kendi dinlerinden, dillerinden ve kültürlerinden koparmanın yollarını deneyen misyonerler, takip ettikleri metotlarla kültürsüzleştirdikleri toplumlar üzerinde etkili olamaya çalışarak kendi din, dil ve kültürlerini yerleştirmek için çaba sarf etmişlerdir. Bu da insanların buldukları topluma yabancılaşması sonucunu doğurmuştur. Bilindiği gibi yabancılaşma, milli ve manevi değerlerden, toplumun örf, âdet ve geleneklerinden uzaklaşma ve yaşadığı çevreye uzak kalma hâlidir (Gökberk 1966: 450). Bu doğrultuda ülkemizde misyonerler tarafından geçmişte kurulan yabancı okullar ve bu kapsamda yapılan faaliyetler, toplumun değer yargılarını etkileyerek yabancılaşma ve kimlik krizi gibi bazı olumsuz sonuçlara neden olmuştur. Bu zararlı etkilerden kurtulmak için toplumun her kesiminin gerek eğitim ve öğretim kurumları vasıtasıyla gerekse kitle iletişim araçları yoluyla bilgilendirilerek aydınlatılması ve söz konusu faaliyetlerin kontrol altında tutulmasında yarar vardır (Sezer8 1987: 182-183). Bu nedenle uzun vadeli bir emperyalist planın araçlarından birisi olarak kullanılan misyonerlik faaliyetlerini, günümüzde de ülkemize yönelik önemli tehditlerden birisi olarak görmek gerekmektedir (Küçüköğlü 2005: 15-17).

KAYNAKÇA

- BARTON, James L. (1908), *Daybreak in Turkey*, Boston.
- DEMİRTAŞ, Ceyhun (1967), *Haçlı Emperyalizmi*, İstanbul.
- ERYILMAZ, Bilal (1996), *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul.
- FETTAHOĞLU, Ahmet (2001), "Misyonerlerin İzinde Yeni Dünya Düzeni", *Tarih ve Düşünce Dergisi*, İstanbul.
- GÖKBERK, Macit (1996), *Felsefe Tarih*, İstanbul.
- GÜNGÖR, Erol (1999), *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, İstanbul.
- İNANDI, İsa (1996), "Türk Dünyasında Misyonerlik", *Bilig Dergisi*, Ankara.
- KİRŞEHİRLİOĞLU, Erol (1963), *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, İstanbul.
- KÜÇÜKOĞLU, Bayram (2005), *Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri*, İQ Kültür Sanat ve Yayınları, İstanbul.
- KORKMAZ, Gürol (1999), *Terör ve Medya İlişkisi*, Ankara.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur (2000), *Anadolu'daki Amerika; Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Ankara.

- MASON, Alfred Dewitt (1912): *Outlines of Missionary History*, New York.
- MUTLU, Şamil (1997), "II. Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Ankara.
- MUTLU, Şamil (2005), *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul.
- MÜLAYİM, Ahmet (1993), "Azınlık Okulları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul.
- SARICAOĞLU, Fikret (2001), *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul.
- SCOTT, John (2007), *Christian Missions in the Modern World*, Londra.
- SEVİNÇ, Necdet (2007), *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetler*, İstanbul.
- ŞİŞMAN, Adnan (1994), *Osmanlı Devleti'nde XX. Yüzyıl başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Balıkesir.
- TOZLU, Necmettin (1991), *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara.
- TURAN, Ömer (1999), *Avrasya Coğrafyasında Misyonerlik Faaliyetleri*, Avrasya Etütleri, Ankara.
- TURAN, Ömer (2002), *Misyonerlik Karakter İnşa Ediyor*, Aydınlik Dergisi, Ankara.
- ÜNAL, Şeref (1995), *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, Ankara.
- YILMAZ, Ömer (2005), *Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kimliğin Korunmasında Tasavvuf Disiplinine Duyulan İhtiyaç*, Tasavvuf/İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, İstanbul.
- VAHAPOĞLU, Hidayet (1990), *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, Ankara.